

SVE NA SLAVU KRALJA PRIVIŠNJEGA

ZBORNİK O EMERIKU PAVIĆU

Zagreb, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2014.,
ur. Pavao Knezović i Marko Jerković

„Predano i gotovo nečujno” znanstveni skup „Tihi pregaoci”, u organizaciji Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, mahom članova Odjela za hrvatski latinitet, već četrnaestu godinu zaredom široj javnosti na vidjelo iznosi znanstvene i književne dosege franjevačkoga reda, koji je u mnogome zadužio kulturu europskoga ju-goistoka.

Znanstveni skup posvećen Emeriku Paviću i franjevcima kontinentalne Hrvatske održan je 23. – 25. svibnja 2013. u Osijeku. Kao i do sada, po skupu je tiskan zbornik radova, čiji su glavni urednici Pavao Knezović i Marko Jerković, a izvršni urednik Marinko Šišak.

Podunavski franjevac Emerik (Mirko) Pavić (Budim, 1716. – Budim, 1780.) pripadnik je budimskoga kruga (franjevačkih) uglednika 18. st. Kao osoba svestranoga obrazovanja i djelovanja Pavić je obavljao brojne ugledne funkcije unutar franjevačkoga reda, a dužnost dekana visokih franjevačkih škola u Budimu vršio je sve do smrti. Pavić je svoj opsežan i raznolik književni rad na hrvatskom i latinskom jeziku u prozi i u stihu gradio na tradiciji Bosne Srebrene, Provincije sv. Ivana Kapistrana i budimskoga književnog kruga. Premda korpus njegove pisane ostavštine čini 35 naslova, koji uključuju prigodne govore na latinskome jeziku, teološke tezarije, katehetička djela, homiletska djela, djela s biblijskim sadržajem,

nabožnu pučku literaturu, povijesne spise, hrvatske i latinske pjesme (12), najveću pozornost izlagača zaokupila je njegova poema medicinskoga sadržaja *Cvit likarije* (Pešta, 1768), koja je prijevod/prepjev poznatoga i vrlo popularnoga djela, nastaloga u okviru salernske medicinske škole, *Flos medicinae*, čiji prvi rukopisi datiraju iz 13. st.

Uspoređujući hrvatski tekst s latinskim izvornikom, i to na razini strukture i metrike te leksika i stila, Tamara Tvrković zaključuje da su „razlike između prijevoda i izvornika djelomično (su) posljedica uvjetovanosti formalnim metričkim zahtjevima, a djelomično i Pavićeva želja za što točnije prenesenim, ali i što razumljivijim tekstom” (111). S druge strane, analiza Pavićeva *Cvita likarija*, prve tiskane medicinske knjige na hrvatskom jeziku, i kasnijih *ljekaruša* Luke Vladmirovića (1775) i Sadika Sidakovića (1928) te *Dječje čitanke o zdravlju* (1927) Ivane Brlić-Mažuranić pokazuje zajednička obilježja ovakvoga žanra, objedinjena u razlogu i namjeri njihova nastanka – (samo)očuvanje zdravlja.

U radu *Metamorfoze Mediterana u fra Emerikovu prepjevu Flos medicinae* Mislav Kovačić vodi čitatelje na zanimljivo putovanje kroz preoblike i/ili preobrazbe Mediterana i mediteranskoga u kontekstu, samom gradivu i smislu u dvama navedenim djelima, s ciljem „potvrđivanja jedin-

stva obaju tekstova". Prepjev je ovdje, argumentirano zaključuje Kovačić, „oplemenio izvornik religijskom dimenzijom koja ne ostaje samo u teološkim okvirima nego se otvara iskustvu antropološkoga” (129).

Povijesnomedicinski kontekst *Cvita likarija* donosi rad Stele Fatović-Ferenčić i Marije-Ane Dürriegl. Polazeći od činjenica da je „u prirodi čovjeka želja (je) za spoznavanjem mogućnosti samozaštite, očuvanja zdravlja i pomoći u trenutcima bolesti” (135) te da su od srednjovjekovlja naovamo upravo franjevci „svojim znanjem i iskustvom pomagali ljudima u bolesti” (136), autorice citatima opimjeruju postojanje humoralne i mijazmatičke doktrine, specifičnost materije *medicae* te terapijske postupke s obzirom na kategorije humanih tipova (*ljudi kervni, sumori, vodati i jidoviti*), imajući u vidu dva temeljna koncepta navedenih djela, antičku medicinu i srednjovjekovno kršćanstvo.

O važnosti djela *Flos medicinae* za razvoj hrvatskoga ljekarništva govori i podatak farmaceutskih primjena oko 27 biljaka koje se ondje spominju. U zaključku usporedbe primjena u Pavićevim *Likarijama* i europskoj farmakopeji Vanja Ljoljić i Jadranka Vuković Rodríguez navode da je Pavićevo djelo „od iznimnoga značaja za povijest i razvoj ljekarništva na našim prostorima” te je u mnogome pridonijelo „širenju znanja o higijenskim navikama, prehrani, očuvanju zdravlja i tretiranju bolesti” (159).

U radu Ivana Bekavca Basića proširuje se pitanje hrvatskoga medicinskog vokabulara u drugoj polovici 18. st. koji je nastao na štokavskoj i kajkavskoj osnovici, pri čemu su u obzir uzeti *Flos medicinae*

Emerika Pavića, spomenute *Likarie priprostite* (1775) fra Jurja (Luke?) Vladmirovića te *Medicina ruralis* Ivana Krstitelja Lalanguea (1776), koju je na hrvatski jezik kajkavske osnovice preveo fra Edmund Platužić. Prve tiskane medicinske knjige na ovome prostoru, zaključuje Bekavac Basić, imaju nekoliko dodirnih točaka: „sve tri žele pomoći običnom čovjeku” da si sam ili uz pomoć učenijega čovjeka iz svoje zajednice pomogne pri liječenju bolesti; to je i razlog zašto „sva tri priručnika računaju na ljekovite tvari dostupne u sredini za koju su pisane”, a upute su u njima kratke, jasne i primjenjive (179).

Drugu skupinu radova posvećenih središnjoj ličnosti ovoga zbornika promatraju fra Emerika Pavića kao povjesničara, propovjednika, pjesnika i katehetu.

Po mnogo čemu središnje je Pavićevo djelo *Ramus viridantis olivae* (Budim, 1766), „zbirka dokumenata /.../ i vrijedan povijesni spis jer je u njem objavio bogatu izvornu povijesnu građu i tako je rasporedio da može opravdati vlastitu viziju franjevačke prošlosti u Slavoniji, Srijemu i Podunavlju ne okrnjivši relevantnost sabrane povijesne građe za poznavanje kulturne i crkvene prošlosti Hrvata” (20–21), ostajući pritom, zaključuje prikaz ovoga djela Emanuel Franjo Hoško, „triježan i objektivan iznosilac činjenica” (21). Premda je ova franjevačka kronika u biti topohistoriografsko djelo koje oslikava prilike krajem 17. i početkom 18. stoljeća u kojima su živjeli narodi i Crkva sjeverno od Save, njegova vrijednost do danas nije dovoljno uočena i iskorištena.

Zbirku katehetskih propovijedi *Prosvitljenje i ogrianje jesenog i zimnog doba*

iliti nediljne i svecsane predike priko jeseni i zime dolazeche (Budim, 1762) Pavić je namijenio za slušanje i čitanje, ali i oponašanje. Istražujući kako je i u kojim funkcijama propovjednik govorio o ženi, Zlata Šundalić ističe da je veći broj ženskih likova preuzet iz biblijskih tekstova, i to s pozitivnim konotacijama (Majka Božja, zaručnica, majka, kći, vitezica, žena kao žrtva ogovaranja i sl.), a kada ih autor smješta u negativni kontekst (grešnica, zavodnica, bludnica i sl.), „to čini vrlo suzdržano, bez drastičnih diskriminirajućih optužbi i epiteta, kulturno” (40). Između ostaloga, upravo su takvi raznoliki opisi funkcija i tipova žena jedan od razloga svezremenosti i aktualnosti Pavićevih propovijedi.

Širi kontekst pisane ostavštine fra Emerika Pavića daje Hrvojkina Mihanović-Salopek u članku *Obilježja Pavićeva homiletičkog diskursa u kontekstu slavonske duhovne književnosti*. Neprijeporna je činjenica da su „usprkos upravno-administrativnoj diobi provincije Bosne Srebrne /.../ franjevački (su) djelatnici ostali međusobno povezani bogatom kulturnom cirkularnom književnom (i jezičnom, op. A. V.) tradicijom i gradili su svoja djela na temeljima višestoljetne ostavštine” (45), kao i da u vrijeme Pavićeva djelovanja „u Slavoniji i među Hrvatima u Ugarskoj, u književnoj djelatnosti na hrvatskom jeziku pretežu knjige vjersko-didaktičkog karaktera” (48), odnosno teme crkvenoga prosvjetiteljstva. Imajući u vidu navedene okvire Pavićeva stvaralaštva Mihanović-Salopek vrlo detaljnu analizu kompozicije i stila *Prosvitljenja i ogrijanja* zaključuje tvrdnjom da se u Pavićevu „umijeću govorništva isprepliću barokne perifrastične stilizacije s težnjama

prosvjetiteljskih katehetskikh nastojanja” (62), čime ovo djelo predstavlja i „povijesni odraz prosvjetiteljskog katehetskog pravca hrvatske homiletike u 18. stoljeću” (63).

Premda je evidentno da se fra Emerik Pavić ubraja u sam vrh, što kvalitetom, što kvantitetom, hrvatskih katehističkih pisaca 18. stoljeća, idalje ne postoji cjelovita valorizacija njegove pisane ostavštine, pa ni one nastale u okviru katehističkoga diskursa. Pregled prijevodnih i izvornih katehetskikh djela nastalih iz pera ovoga svestranog franjevca Veronika Reljac zaključuje: „U Pavića je očit taj iskorak iz tradicionalnog pisanja u duhu katoličke obnove do pridruživanja katoličkim misliocima koji su s povjerenjem prihvaćali jansenizam i obnovni katolicizam, premda je on bio sastavnica jozefinizma” (87).

Za razliku od proze, religiozna je lirika slavonske književnosti 18. st. (uz iznimku ostvarenja Antuna Kanižlića) ostala mahom izvan relevantnih znanstvenih analiza. Brojne su potvrde Pavićeva stihotvoračkoga umijeća, vidljive što kroz prijevode s latinskoga i njemačkoga na hrvatski jezik, što u prepjevima na latinski jezik, a najbolji uvid u njegovo lirsko stvaralaštvo na hrvatskom jeziku daje djelo *Putovanje duhovno u stazice razliscitoga bogoljubstva uđiljeno* (Pešta, 1769). Riječ je o molitveniku koji sadrži i religioznu liriku (himne, pjesme o svecima, molitvene zazine), koju povezuje katekizmatički karakter. Odluke su pjesama u *Putovanju duhovnom*, zaključuje analizu Krešimir Šimić, Pavićeva težnja da kao aktivnoga sudionika u tekst uključi čitatelja/slušatelja te „želja za svojevrsnom estetizacijom teksta”, vidljiva ponajprije u nerijetkom pi-

sanju složenijim pjesničkim oblicima, nastalim po uzoru na latinsku himnodiju.

Raznovrsna pisana ostavština potvrđuje da je fra Emerik Pavić bio velik poštovatelj lika i djela svoga nešto starijega subrata Andrije Kačića Miošića. Prilog tomu je i Pavićev prijevod na latinski odabranih dijelova *Razgovora ugodnog naroda slovinskoga*, koji je objavio u Budimu 1764. godine, te svojevrсна dopuna Kačićeva djela, koju je pripremio i izdao u Pešti 1768. godine, pod naslovom *Nadodanje glavni dogagjaja Razgovoru ugodnomu naroda slovinskoga*. Promicanje slave Božje i domoljublje bili su i ostali Pavićevi smjerokazi u radu, kako književnom, tako i duhovnom i intelektualnom, čime je, smatra Hrvatini Gabriel Jurišić, zadužio sva buduća pokoljenja žitelja našega prostora.

Kao i dosadašnji skupovi o „tihim pregaocima”, i skup o fra Emeriku Paviću otvorio je i druge teme koje se tiču vremena i/ili prostora (u najširem smislu shvaćanja) u kojem je Pavić djelovao, ovdje mahom prostora kontinentalne Hrvatske.

Radovi su na ovu temu važni to više što je, kako navodi Valentina Zovko, „ustroj i funkcioniranje prvotnih franjevačkih zajednica na prostoru kontinentalne Hrvatske, kronologija važnijih događaja i uvjeti u kojima su djelovale /.../ iznimno poticajno i još uvijek nedovoljno istraženo područje” (185). S druge, pak, strane postoje brojni materijalni dokazi koji svjedoče da su od svoga dolaska u kontinentalnu Hrvatsku, početkom 13. st., i djelovanja u okviru *Provinciae Hungariae*, u duhovnom i kulturnom smislu bili povezani sa svojom subračom iz ostalih provincija, ali i da su bili (i ostali!)

„svjesni nužnosti evangelizacije te su pastoralnim, društvenim i karitativnim radom nastojali obuhvatiti sve društvene slojeve” (199), neovisno o velikim društveno-političkim previranjima koja su ih pratila.

Prikaz brojnih i raznorodnih previranja u Slavoniji 18. st., najočitije izraženih „u okvirima poljoprivredne i obrtničko-cehovske proizvodnje te u uzajamnosti agrarnog stanovništva i nositelja budućeg građansko-kapitalističkog društva” (207) u svome radu iznose Zlata Živaković Kerže i Ana Lukić, pri čemu naglasak daju na ulogu crkvenih redova (isusovci, franjevci i kapucini), koji su imali važnu ulogu u kulturnom, prosvjetnom pa i gospodarskom procvatu gradova kontinentalne Hrvatske.

Uloga se franjevačkoga reda na našim prostorima najčešće tumači kroz širenje riječi Božje i uopće služenje kršćanskoj zajednici, dok su njihove diplomatske aktivnosti nerijetko zapostavljene. Ipak, visoka državna diplomacija nije bila strana franjevcima, o čemu zorno svjedoči i životopis Franje Frankopana (? – 1543.), posljednjega muškog potomka ogranka Frankopana Cetinskih. Pregled diplomatskih aktivnosti ovoga vještog političara, bliskoga suradnika Ivana Zapolje i Ferdinanda Habsburškoga daje Marko Jerković zaključivši da diplomatski angažman Frankopana, ali i brojnih drugih katoličkih crkvenih uglednika govori, ponajprije, o njihovu kontinuitetu u trudu i nastojanju očuvanja ideje „o duhovnom prostoru kakav je postojao u srednjovjekovnome razdoblju” (237).

Po svoj prilici ni život okretnoga i poduzetnoga bosanskoga biskupa fra Nikole

(Olovčića) Ogramića (1639. – 1701.) nije bio u potpunosti posvećen isključivo franjevačkom redu, te podaci o njemu kreću „od đavolski crnih do onih s famom svetosti” (246). U njegovoj se nevelikoj pisanoj ostavštini izdvaja oveći životopis, na latinskom jeziku, blaženoga Sebastijana od Aparicija, u vezi s kojim su otvorena pitanja vezana za moguće izvore i poticaje njegova nastanka. U zaključku analize ovoga djela jasne „znanstvene, didaktičke i praktične dimenzije” Pavao Knezović navodi da je riječ o „teološkom kompendiju kreposti ilustriranih zgodama iz života” fra Sebastijana od Aparicija, za što je Ogramić građu prikupio iz različitih izvora i vješto ih, u maniri tipično baroknoga izričaja, uklopio u novo djelo.

Vrijeme fra Emerika Pavića vrijeme je i razvoja dogmatske teologije, koja se u to doba nastoji maknuti od srednjovjekovnoga teološkoga i filozofskoga učenja. U nas je tipičan njezin predstavnik fra Kerubin Dellamartina (1734. – 1800.), čija je dva najznačajnija teološka djela, *Institutiones theologico-dogmaticae* (1771) i *Veritates catholica* (1774), usporedila Iva Mršić Felbar. Iscrpnu analizu autorica zaključuje tvrdnjom da je nedvojbeno da je fra Kerubin vrstan poznavatelj teologije, ali i da je iz današnje perspektive „teško prodrijeti, ne samo u latinski jezik nego i duh takve teologije kao i u njezinu neoskolastičku metodu” (287).

Katolička je obnova ostavila velikoga traga na djelovanje franjevačkoga reda uopće, što se u velikoj mjeri potvrđuje u djelima duhovnoga sadržaja. „Izlaganje temelja kršćanskog nauka i njegova primjena u životu vjernika bila je primarna intencija te književnosti” (303), a specifičnu grupu teoloških radova čine djela

hrvatske kontroverzističke teološke literature posvećena odnosu katolika i pravoslavaca na području Slavonije i Podunavlja, čijim se začetnicima drže franjevci Bosne Srebrne Stjepan Vilov (? – 1747.) i Antun Bačić (1690. – 1758). Upravo je Bačićovo djelo *Istina katolicsanska* (1732) u središtu zanimanja Ivana Karlića i Daniela Patafte, koje autori, s obzirom na njegovu teološku građu, određuju kao „jako dobro djelo” (320), upravo zbog toga što je „Bačiću prije svega stalo iznijeti što cjelovitije katolički nauk, a tek onda osporiti suprotno naučavanje” (308).

Fra Filip (Martin) Lastrić (1700. – 1783.) Pavićev je suvremenik koji je također na mnogim područjima zadužio Crkvu, ali i hrvatsku kulturu uopće. Među brojnim djelima „jednog od glavnih aktera političkog, crkvenog i kulturnog života 18. st.” Josip Grubeša u središte svoga znanstvenoga interesa stavlja Lastrićeve propovijedi, točnije na temelju njih propovijedi mogući sociološki utjecaj propovjednika na pojedinca i društvo uopće. Nedvojbeno je da su „koristeći se psihološkim spoznajama i komunikacijskim vještinama propovjednici (su) djelovali na sustav vrednota u tranzicijskim zajednicama” (294), što svjedoče i Lastrićeve propovijedi: on „uključivanjem slikovitog izražavanja u propovijed, korištenjem primjera iz prirode, kao i evociranjem neposrednog životnog iskustva” privlači pozornost slušatelja, čime nedvojbeno „postaje faktor društvene integracije” (300), odnosno uključuje osobu u širu zajednicu, osnažuje njegovu vjeru, nudi model za „dobar” život, obogaćuje informacijama iz prošlosti i opće kulture i sl.

O ulozi franjevacu u hrvatskoj kulturnoj baštini govori i podatak o trostoljet-

noj franjevačkoj djelatnosti na pripremi i izdavanju pučkih kalendara, od Matije Divkovića, preko Emerika Pavića i Marijana Lanosovića, do Aleksandra Tomikovića, uz brojne kalendare nepoznatoga autorstva. Marijana Borić daje prikaz nekih od franjevačkih kalendara 18. i 19. st., pri čemu posebnu pozornost posvećuje prirodnoznanstvenom aspektu u njima.

A jedan je od najznačajnijih prirodoslovaca 18. st. Ignjat (Dominik) Martinović (1755. – 1795.), kontroverzna i pustolovna osoba, koja zarana napušta franjevački red te je u literaturi poznat ponajprije kao jakobinac i mason. Iako je imao doktorat iz filozofije i teologije, Martinović je znanost zadužio svojim radom u području matematike, fizike i posebno kemije (i danas se drži jednim od mogućih krivaca za smrt cara Leopolda II.). Prikaz njegovih prinosa u prirodoslovlju Snježana Paušek Baždar zaključuje tvrdnjom da je „Martinović bio prvi prirodoslovac koji je otvorio put i načinio prvi korak ka egzaktnosti u kemiji” (336).

Najveći prinos u predstavljanju organizacije i uloge franjevačkih škola 18. i 19. stoljeća kontinentalne Hrvatske svojim je višedesetljetnim, predanim znanstvenim radom dao Franjo Emanuel Hoško.¹ Hoškove nalaze ovdje dopunjuje Rudolf Barišić podacima o 27 bosanskih klerika školovanih 1814. – 1844. godine u franjevačkom samostanu u Vukovaru, tada najznačajnijem teološkom učilištu Provincije sv. Ivana Kapistranskog.

¹ Za ovu priliku izdvajamo tri rada na tu temu: *Franjevci u kontinentalnoj Hrvatskoj* (Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2000.), *Franjevačke visoke škole u kontinentalnoj Hrvatskoj* (Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2002.) i *Slavonska franjevačka učilišta* (Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2011.).

Jezikoslovnom se problematikom franjevačke pisane baštine i uopće 18. st. bave četiri rada objavljena u Zborniku. Sanja Vulić analizira jezik *Pogrđenja ispraznosti od svijeta u tri diela razdijeljeno* (Rim, 1683) fra Mihajla (Mije) Radnića (1636. – 1707.), začetnika književnosti Hrvata u Bačkoj. Stavivši Radnićevo djelo u kontekst hrvatske štokavske književnosti 17. st. te hrvatskih štokavskih govora u Bačkoj, Vulić zaključuje da je on, uz jezična rješenja preuzeta iz vlastita rodnoga govora, u velikoj mjeri „u suglasju s jezikom ostalih franjevaca Bosne Srebrne” (272), u literaturi poznatom kao franjevačka koina.

Premda je nemali broj radova koji se tiču rječnika fra Ludovika Lalića (? – 1643.), evidentno je da građa u njima nije iscrpljena. Jelena Ostojić daje leksikografsku analizu njegova rukopisnoga rječnika *Dictionarium latino-italico-illyricum* utvrdivši „neke naznake određenih elemenata modernog koncepta natuknice” (363), što je velik korak u znanstvenoj valorizaciji ovoga rječnika.

Širenje polifunkcionalnosti hrvatskoga književnog jezika 18. st. ostavilo je velikoga traga i na razvoj suvremene hrvatske terminologije. U središte svoga interdisciplinarnoga istraživanja o „terminološkom uzletu” Pavićeva doba Lidija Bogović i Jasmina Pavić stavljaju Pavićev prinos hrvatskoj botaničkoj terminologiji, još jednom naglasivši veliku važnost i, u mnogim aspektima, neprocjenjivu vrijednost njegovih *Cvita likarija*.

Pod naslovom *Jezikoslovno paljetkovanje po osamnaestom stoljeću* Branka Tafra i Petra Košutar progovaraju o temama koje su i danas aktualne u kroatistici, a tiču se

(i) hrvatskoga jezika Pavićeva doba (npr. opis hrvatskoga jezikoslovlja i hrvatskoga književnoga jezika 18. st., književnojezična periodizacija, terminološka neujednačenost u vezi sa slogotvornim /r/, genitivnim *h*, metodološki izazovi u analizi pravopisne i fonološke norme u radovima iz povijesti hrvatskoga književnog jezika). Upravo otvarajući pitanja koja su bila predmetom brojnih jezikoslovnih istraživanja autorice ističu važnost promjene u pristupu izučavanju povijesti hrvatskoga jezika: „Vrijeme opisa života i djela starijih jezikoslovaca uglavnom je iza nas. /.../ Sad bi kroatisti trebali pomaknuti granice proučavanja te nastaviti istraživanja u kojem su išli drugi filolozi i tragati ne samo za domaćim poveznicama nego i za europskim” (378).

Treću cjelinu Zbornika čine Pavićeve latinske pjesme te odabrana poglavlja opisa franjevačkih samostana u Osijeku

(*De conventu Sanctae Crucis Essekini*) i Vukovaru (*De conventu Sanctorum apostolorum Philippi et Jacobi Vukovarini*), iz djela *Ramus viridantis olivae*, za koje je hrvatski prijevod priredio Petar Ušković, koji potpisuje i *Kroniku skupa*. Zbornik završava *Kazalom osobnih i zemljopisnih imena*.

„Sve na slavu Kralja Previšnjega” pretposljednji je stih spomenutih *nadodanja* Kačićevu *Razgovoru ugodnom naroda slovinškoga*, ali sudeći prema radovima u zborniku o životu i radu fra Emerika Pavića i njegove subraće u kontinentalnoj Hrvatskoj, to je i krilatica koja sažimlje osnovni razlog višestoljetnoga nastojanja i rada franjevačkoga reda na našim prostorima. U iščekivanju zbornika radova sa skupa posvećenoga fra Stipanu Margitiću (2014) ostaje nam nadati se da će Hrvatski studiji idalje biti iskreni i vjerni pregaoci u govorenju o hrvatskoj franjevačkoj, ali i kulturnoj povijesti uopće.

Anastazija Vlastelić